

Gebei Sándor

A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617-1721

Vadász Sándor professzor úr figyelmét a skandináv országok történelme erősen felkeltette az utóbbi években,¹ ezen belül is „*a svéd nemzet réalpolitikai érzéke*”² foglalkoztatta, foglalkoztatja, úgy gondoltuk, hogy születésnapján egy svéd tárgyú cikkel köszöntjük. Éppen azt az 1721-et megelőző évszázadot vesszük szemügyre, amely „*svéd csodaként*” emlegethető a kora-újkori Európa történetében. A kora-újkori „*vasbirodalom*” (1617-1721) tündöklésének és bukásának a fordulópontjait kívánjuk nagyon röviden bemutatni, miközben választ keresünk arra is, hogy a svéd katonakirályok, Vasa Gusztáv Adolf (1611-1632), Pfalz-Zweibrücken-i (a Wittelsbach-dinasztia oldalági) X. Károly Gusztáv (1654-1660), XI. Károly (1660-1697), és XII. Károly (1697-1718) politikája reális alapokon nyugodott-e?

Vizsgálódásunkat azért szükséges az 1617-es dátummal indítani, mert az Axel Oxenstierna svéd kancellár (1612-1654) nevével összeforrt birodalomépítés, a *Dominium maris Baltici* alapjainak a lerakása ebben az évben kezdődött el. Az Oroszországgal Sztolbovóban megkötött béke³ értelmében Svédország megkaparintotta a livóniai háború (1558-1582) lezárása óta orosz kézen lévő Ingriát (=Ingermanlandot, a Narva és a Néva folyók közti partvidéket s a Ladoga-tóig terjedő vidéket), az ingriai másodrendű balti kikötőket, Ivangorodot (a Narva folyó torkolatában), Koporjet, Oreseket, Korelat (Kexholmot). Ellenzolgáltatásul visszaadta Oroszországnak a svéd megszállás alatt tartott szárazföldi Novgorodot, Sztaraja Russzát. Az első Romanov uralkodó, Mihail Fjodorovics cár (1613-1645) országának kiszolgáltatottságáról árulkodik az, hogy az orosz kereskedők kizárólag a Svédországba irányuló szállításokkor használhatták a svédekhez került balti kikötőket. Következésképpen Oroszország európai exportja - importja Skandinávia megkerülésével, csupán a szezonálisan működtethető Arhangelszken át folyt.

Gusztáv Adolf a másik Balti-tengeri riválisra, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságra (a Rzeczpospolitára) is kíméletlenül lecsapott. Kihasználva a rokon lengyel király, III. Vasa Zsigmond (1587-1632)⁴ oszmánokkal vívott élet-

¹ VADÁSZ Sándor: *Skandinávia*. IN: DIÓSZEGI István, HARSÁNYI Iván, KRAUSZ Tamás, NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet, 1890-1945*. I. kötet. Budapest, 1995. 69-74., 303-307.; Uő: *Skandinávia* In: VADÁSZ Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem, 1789-1914*. Második, átdolgozott, bővített kiadás) Budapest, 2005. 465-476.

² VADÁSZ Sándor: *Tények és gondolatok a svéd nemzet réalpolitikai érzékéről*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. XXXIV. (Szerk.: BESZE Tibor, MISKEI Antal) Eger, 2007. 221-227.

³ САНИН Г. А. (Отв. редактор): *История внешней политики России. Конец XV - XVII век*. Москва, 1999. 219.

⁴ III. Vasa János és Jagelló Katalin Svédországban nevelkedett fiáról van szó, aki III. (Vasa) Zsigmond néven több mint négy évtizeden át lengyel királyként, litván nagyfejedelemként uralkodott. Apja halála után, 1592-1599 között a svéd koronát is viselte. III. Zsigmond, annak ellené-

halál küzdelmét 1620-1621-ben (Cecora, Chocim), könnyedén elfoglalta a lengyel korona virágzó tartományának fővárosát, Rigát.⁵ A svédek térnyerése az erkölcsi és katonai veszteségeken túlmenően komoly gazdasági károkkal is járt. A lengyel királyi kincstár többet nem számíthatott a Balti-tenger második legforgalmasabb kikötőjének vámjövödelmére, de a Riga által ellenőrzött Dvina (Düna, Daugava) folyó forgalma utáni bevételre sem. A livóniai kudarcokért kölcsönösen egymást vádoló lengyel és litván főnemesi családok (Radziwillek, Chodkiewiczek, Sapiehak) közötti viszony annyira elmérgesedett, hogy 1624-1625-ben a Rzeczpospolita egy polgárháború felé sodródott. Az energikus Gusztáv Adolf a Rzeczpospolitát emésztő belső bajokat további hódításokban kamatoztatta. 1626-ra a livóniai és kurlandiai szerzemények mellé a lengyel király másik vazallusállamának, a Porosz Hercegségnek jelentős részét (Warmiát=Ermlandot, Malborkot, Elblągot=Elbinget) is megszerezte,⁶ a svédekkel dacoló Gdańskot (=Danzigot) pedig blokád alá vonta.

Bizonyossá vált, hogy az északi fronton vereséget vereségre halmozó III. Zsigmond, az „istenes” király a 16-17. század fordulóján még hatalmas és tekintélyes Rzeczpospolitát Svédországgal szemben képtelen megvédeni, ezért elfogadta a svédek kapitulációval felérő békeajánlatát. 1629. szeptember 26-án Stry Górbán (Altmarkban) egy olyan hat évre szóló fegyverszünetet írtak alá a királyi meghatalmazottak, amellyel nemcsak III. Vasa Zsigmond lengyel király, hanem országa, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság is elismerte súlyos vereségét. A királynak végérvényesen és visszavonhatatlanul le kellett mondania vágyálmáról, a svéd koronáról, a Rzeczpospolita pedig kénytelen volt Svédországnak átengedni értékes tartományait. Egyáltalán nem véletlen, hogy a lengyel történetírás 1629-et úgy tartja számon, mint az „aranykor” (złoty wiek) lezárulását.⁷ A fegyverszünet békeszerződéssé érett 1635-re, hiszen a Gusztáv Adolf király halála (1632) utáni Svédország a har-

re, hogy jezsuiták nevelték, soha nem azonosult új országával, alattvalóival. Egyéni tragédiája abban rejlett, hogy oda vágyakozott vissza, ahol az uralkodó igazi tulajdonságainak a katonakirályok erényei számítottak. Zsigmond divathóbortja, ékszerimádata, az olasz zene és a festészet iránti rajongása (maga is rajzolgató, festő) a skandináv puritanizmussal összeférhetetlennek bizonyult. - WISNER, Henryk: *Zygmunt III Waza*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. 11-35. (WISNER: Zygmunt III Waza).

⁵ Lásd: WERNICKE, Horst - MISÄNS, Ilgvars (Hg.): *Riga und der Ostseeraum: Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*. Herder Institut, 2005. - Riga alapításának 800. évfordulója alkalmából, 2001. szeptember 11-16-án rendezett nemzetközi történelmi konferencia anyaga.

⁶ Gazdag bibliográfiai áttekintést nyújt erről és a „régii Poroszország” történetéről NEUGEBAUER, Wolfgang: *Das alte Preussen. Aspekte der neuesten Forschung*. In: *Historisches Jahrbuch 2002*. Freiburg-München, 2002. 463-482.; Lásd még: WISNER, Henryk: *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. Warszawa, 2002. 252-266.

⁷ WISNER: *Zygmunt III Waza*, 205-206.; JASIENICA, Paweł: *Rzeczpospolita Obojga Narodów. Srebrny wiek*. Warszawa, 1992. 349.; CZAPLINSKI, Władysław: *Zarys dziejów Polski do roku 1864*. Kraków, 1985. 258-259.; CIEŚLAK, Edmund-BIERNAT, Czesław: *Dzieje Gdańska*. Gdańsk, 1969. 154.; DAVIES, Norman: *Lengyelország története*. Budapest, 2006. 360.; HALECKI, Oscar: *A nyugati civilizáció peremén*. Budapest, 1995. 139.; TOPOLSKI, Jerzy: *Lengyelország története*. Budapest, 1989. 142.

mincéves háborúban kötötte le az erejét. Az ekkor még csak kilenc éves Krisztina királynő (1632-1654) helyett kormányzó Axel Oxenstierna kancellár,⁸ illetve a svéd parlament (riksdag) a Sztumska Wies-i (Stumdorf-i) békével beleegyezett abba, hogy Livónia (Riga) és Esztónia (Reval) megtartásáért visszaadja a porosz kikötőket a Rzeczpospolitának, de a kereskedelmi forgalom 3,5%-os részesedését fenntartja magának.

A francia, svéd együttműködés a harmincéves háborúban igencsak gyümölcsözőnek bizonyult a svédek számára. Sikerült elragadni Dániától a Balti-tengeri szigetek zömét (1645-ben Gotlandot, Özelt), a harmincéves háborút lezáró pax universalis pedig kulcsfontosságú területeket juttatott a Német-római Birodalomból a militarista északi nagyhatalomnak. Miután Svédország „európai jóváhagyással” rátehetette a kezét a Brémai és Verdeni Hercegségekre, Elő-Pomerániára (Szczecinnel=Stettinnel, Wismarral, Stralsunddal) és a Rügen-szigetekre, hegemon helyzetbe került az Északi-, a Keleti- és a Balti-tengeri, valamint a nevezett tengerekbe ömlő folyami (Weser, Elba, Odera, Visztula, Narva, Néva) kereskedelemben.⁹

Az 1617 - 1648 közötti évtizedek alatt testet öltött Oxenstierna birodalmi kancellár elképzelése. Kiépült a kevésbé gazdag anyaországból és a nyersanyagokban gazdag, meghódított provinciákból álló balti birodalom. A Balti-tengeri kereskedelem és a kikötők feletti ellenőrzés, illetve uralom biztosításával egy kölcsönös érdekek által működtetett imperium született. Miután a régi Hansa-városok rivalizálását Stockholm kiiktatta, az anyaország (a hódító) és a balti provinciák (meghódítottak) közötti kommunikáció svéd irányítás, svéd kontroll és védelem alá került, mind a hódítónak, mind a meghódítottaknak politikai és gazdasági érdeke az egységesítés, az egységesülés irányába hatott.

⁸ Axel Oxenstierna (1583-1654) - Gusztáv Adolf király bizalmasa, 1611-től tanácsosa. 1612. január 6-án birodalmi kancellárrá nevezték ki, e tisztséget haláláig betöltötte. A hadviselés kancellárja Gusztáv Adolf halála után szinte teljhatalommal rendelkezett, Svédországot reformok sorozatával készítette fel és tette alkalmassá a háborúskodásokra (1616 - a riksdag munkájának szabályozása; 1617 - a hadsereg reformja (a kötelező katonasállítás bevezetése); 1618 - gazdasági és adózási reformok életbe léptetése). Lásd a legújabb szakirodalmat: FINDEISEN, Jörg-Peter: *Axel Oxenstierna, Architekt der schwedischen Grossmacht-Ära und Sieger des Dreissigjährigen Krieges*. Gernsbach, 2007. ZIRR, Alexander: *Axel Oxenstierna - Schwedens Reichskanzler während des Dreissigjährigen Krieges*. Leipzig, 2008.

⁹ BUSSMANN, Klaus - SCHILLING, Heinz (Hg.): *Textbände der 26. Europaratsausstellung „1648 - Krieg und Frieden in Europa“*. Textband 1. Politik, Religion, Recht und Gesellschaft. Münster-Osnabrück, 1998. (50 db tanulmány 541 oldalon). Ebben a tanulmánykötetben pl. LANGER, Herbert: *Der „Königlich Schwedische in Deutschland geführte Krieg“*. 187-196. ERICSON, Lars: *Die schwedische Armee und Marine während des Dreissigjährigen Krieges*. 301-307. stb. Lásd még: ROBERTS, Michael: *The Swedish Imperial Experience 1560-1718*. Cambridge, 1979. KIRBY, David: *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492-1772*. London, 1990. LOIT, Aleksander - PIIRIMÄE, Helmut (Hg.): *Die Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16-18 Jahrhundert*. Uppsala, 1993. SOOM, Arnold: *Der baltische Getreidehandel im 17 Jahrhundert*. Stockholm, 1961. stb. Lásd továbbá a Baltikumra vonatkozó tanulmányok sokaságát publikáló folyóiratokat. Többek között a „Baltische Studien” (2003 óta Kiel), a „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” (Marburg), a „Forschungen zur baltischen Geschichte” (Tartu), az „Acta Historica Tallinnensia” (Tallin), a „Studia Maritima” (Gdańsk-Szczecin), a „Journal of Baltic Studies” (Fullerton, California), *Скандинавский сборник* (Tallin - 1989-ig) stb. stb. számait.

A svéd tervek 100%-os megvalósulását csupán Dánia és Oroszország zavarta. Dánia azzal, hogy az Öresund birtokában akadályozta a svédek nyugati hajóforgalmát, Hollandiával együtt állandó fenyegetést jelent Stockholmnak. Oroszország pedig azzal, hogy az orosz cárok IV. Iván uralkodása óta soha nem adták fel a Balti-tengerrre való kijutás reményét, tehát a svéd kikötők (Riga, Narva, Reval) ugyancsak állandó veszélyben élnek. Ezt meggátolandó, egy preventív háborúval Oroszországot terveinek feladására lehetett volna kényszeríteni, ráadásul még az orosz piacra is be lehetett volna törni, az angolok és a hollandok oroszországi pozícióit meg lehetett volna gyengíteni.¹⁰ Ilyen politikai és gazdasági célok realizálása miatt kapcsolódott be az 1654-ben trónra lépő X. Károly Gusztáv az újabb északi háborúba (1655-1660).

Oroszország Ukrajnával való egyesülése (1654) olyannyira meggyengítette, szinte halálra sebezte a Rzeczpospolitát, hogy „Észak oroszlánja” (X. Károly Gusztáv) a biztos és a könnyű zsákmány reményében a Nemesi Köztársaságot akarta először leteríteni.¹¹ Lengyelországgal és Litvániával való leszámolást több dolog is sürgette, de ezek közül a legfontosabb tényező anyagi természetű volt. X. Károly Gusztáv egy győztes háborútól remélte, hogy javulás áll be országának nehéz anyagi helyzetében. Gyakran ismételte kedvenc mondását: „a vas segítségével, amit a természet nem sajnált tőlünk, el tudjuk látni magunkat arannyal.” (Más variációban: „a vasat, amit a természet nem sajnált tőlünk, arannyá tudjuk változtatni.”)¹²

A svéd haditerv úgy rendelkezett, hogy két irányból, Pomerániából és Poroszországból megindított, egyidejű, gyors támadással kell térdre kényszeríteni a Rzeczpospolitát. Ehhez viszont Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemtől, mint porosz hercegtől¹³ a svéd erők ellenállás nélküli partraszállását követelte Memel (=Klaipeda - Litvánia) és Pillau (=Baltiyszk - Oroszország) porosz kikötőkben. Jól időzítette X. Károly Gusztáv a katonai akciót előkészítő diplomáciai lépését, hiszen Frigyes Vilmos nem számíthatott se Varsó, se Bécs támogatására. A lengyel és litván hadak keleten, Litvániában harcoltak az egyesült orosz - ukrán (ko-

¹⁰ ATTMAN, Artur: *Swedish aspirations and the Russian market during the 17th century*. Göteborg, 1985. РУХМАНОВА Э. Д.: *Русско-шведская торговля на Балтике в середине 17. века.* // Скандинавский сборник. Выпуск 2. Таллин, 1957. 50-59. ПИЙРИМЯЭ Х. А.: *Состав, объём и распределение русского вывоза в 1661-1700 гг.* // Скандинавский сборник. Выпуск 5. Таллин, 1963. 90-95.; Lásd még: ШАСКОЛЬСКИЙ И. П.: *Русская морская торговля на Балтике в 17 веке*. Санкт-Петербург, 1994., КОБЗАРЕВА Е. И.: *Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655-1661 годах*. Москва, 1998.

¹¹ WIELICZKO, Samuil: *Letopis - Velichko, Samuil: Letopisъ событiй в Югозападной России*. Киев, 1848. 223.

¹² „Za pomocą żelaza, którego nam przyroda nie poskapła, możemy się zaopatrzyć w złoto.” - KUBALA, Ludwik: *Wojna szwedcka w roku 1655 i 1656*. Szkice historyczne, Lwów, 1913. 15. (KUBALA: *Wojna szwedcka*)

¹³ Lásd pl. OPGENOORTH, Ernst: *Friedrich Wilhelm. Der Grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie*. 1-2. Theile. Göttingen-Frankfurt a. M.-Zürich, 1971-1978. WACHOWIAK, Bogdan - KAMIENSKI, Andrzej: *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych (1500-1701)*, Poznań, 2001. KAMIENSKI, Andrzej: *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku*. Dzieje polityczne. Poznań, 2002. stb.

zák) hadak ellen, a beteg császár, III. Ferdinánd (1637-1657) pedig nem kockáztatta a Porosz Hercegség miatt a vesztfáliai békét. Így Frigyes Vilmos kénytelen volt tétlenül nézni, ahogyan a svéd katonaság szabadon átvonult országain keresztül Lengyelország, Litvánia ellen.

1655 tavaszán a lengyel, litván hadjáratra készülődő, szétszórta és különböző bázisokon (Pomerániában, Livóniában) állomásoztatott kb. 50.000-es svéd hadseregből¹⁴ Arvid Wittenberg svéd tábornagy 17 ezer katonájával - ebből 10 ezren Svédországból hajókon Stettinbe szállítva - és 72 ágyújával a brandenburgi Pomeránia felől lépte át a lengyel határt 1655. július 21-én.¹⁵ Apró, jelentéktelen csatározások után Nagy-Lengyelország nemesi felkelése (pospolite ruszenie)¹⁶ beszüntette az ellenállást, vezetői alkudozások nélkül aláírták a kapitulációs okmányt. Az okmány betűje szerint a poznańi és a kaliszi vajdaságok - Gniezno prímásérseki központtal együtt - a svéd király védelme alá kerültek, Nagy-Lengyelország fontosabb váraiba, városaiba svéd garnizonok szállásolták be magukat. A svéd védnökség alá vont országrész valamennyi bevételi forrása (adók, vámok, királyi ingatlanok stb.) X. Károly Gusztáv szabad felhasználásába ment át, cserébe a lengyelek „minden eddigi jogukat és privilégiumaikat egészeben és változatlanul” megtarthatták. Ez az „engedékenység” viszont a volt királyi és egyházi birtokokra nem terjedt ki.¹⁷

X. Károly Gusztáv várakozásait messze felülmúlták ezek sikerei, a csaták nélküli előrenyomulás inkább egy dicsőséges lengyelországi bevonuláshoz hasonlított. Nem volt ez másképpen a Svéd-Livóniából támadó Magnus Gabriel de la Gardie főparancsnok esetében sem. Néhány napos látszat ostrom után, 1655. július 10-én a Lengyel-Livónia legfontosabb városa, Dvinaburg (Dünaburgot=Daugavapils - Lettország) hódolatát fogadta az egyébként Livónia kormányzóságát is viselő de la Gardie. Megnyílt az út Litvánia felé, amelynek az erejét az orosz és ukrán (kozák) hadak már megtörték Vilnó 1655. július 29-i (augusztus 8-i) bevételével. A litvánok két tűz közé szorultak, reménytelen helyzetükben a megadás mellett döntöttek. A Litván Nagyfejedelemség szenátorai és nemesei „a maguk és utódaik nevében” örök hűséget fogadtak X. Károly Gusztávnak, ami automatikusan a Lengyelországgal érvényes, 1569-es lublini unió felbontását is maga után vonta.

Az északi katonakirály sikereinek a csúcsán állt ekkor. János Kázmér lengyel király kimenekült előle az országból (Sziléziába, a Vasa-család opolei bir-

¹⁴ TESMEDEN, Lars: *Carl X Gustavs arme en Konturteckning* című tanulmányának adatait közli WIMMER, Jan: *Przeгляд operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655-1660*, IN: *Wojna polsko-szwedzka 1655-1660*. Warszawa, 1973. 132. 143-146. A 9.100 lovas, 31.625 gyalogos, 1.000 dragonyos létszám még kiegészült a hadjárat előestéjén toborzott 7.200 lovassal, 5.200 gyalogossal, 200 dragonyossal. Ugyanezek az adatok közölve még: TESMEDEN, Lars: *Armia Karola X Gustawa - zarys organizacji*. IN: *Studia i Materiały di Historii Wojskowości* (SMHW) t. XXIX. Cz. 2. Warszawa, 1973. 125-169. MAŹCZAK, Antoni: *W czasach „potopu”*, Wrocław, 2004. 177-195. (az „*Armia szwedzka*” c. fejezet)

¹⁵ KUBALA: *Wojna szwedzka*, 70. WIELICZKO: *Letopis*, 223.

¹⁶ WIELICZKO: *Letopis*, 223.; A svédek ellen hadakozó lengyelek létszámviszonyairól WIMMER, Jan: *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*. Warszawa, 1965. 86-124. (WIMMER: *Wojsko polskie*).

¹⁷ KUBALA: *Wojna szwedzka*, 75-76. WIELICZKO: *Letopis*, 223-224.

tokán keresett menedéket). 1655. október 19-én belovagolhatott az ősi lengyel koronázó városba, Krakkóba, megpihenhetett a királyi várban, a Wawelben,¹⁸ az alkotó elemeire zúzott Rzeczpospolita a lábainál hevert. Nekilátott, az ezidáig nemigen hangoztatott, dédelgetett tervének kivitelezéséhez, a sikeres háború sikeres politikai lezárásához. Az „üres”, azaz király nélküli Lengyelország trónjára vágyakozott.

A Rzeczpospolita alkotmánya, a jog és a törvény ezen a ponton azonban közbeszólt. A Rzeczpospolita ugyanis többek között azért volt különleges állam Európában, mert politikai élete a „*lex regnat, non rex*” (a törvény s nem a király uralkodik)¹⁹ alapelvein nyugodott. Ebből az elvi princípiumból pedig mindenkinek világosan adódott a következtetés, hogy ebben az országban csak a törvényesen megválasztott és megkoronázott király kezdeményezhet bármilyen alkotmányos lépést. X. Károly Gusztávnak semmilyen jogalapja nem volt ahhoz, hogy egy királyválasztó szejm megtartására szólítsa fel a rendeket. A királyválasztó szejm a svéd király birtokkonfiskálással fenyegetőző parancsával dacolva, össze sem gyűlt. Ráadásul a csestochowai kegyhely, a pálosok klostorának meggondolatlan svéd ostroma (1655. november 18 - december 27.) jeladás volt a lengyel társadalomnak (nemcsak a nemességnek!) arra, hogy az ellenállás minden formáját (pl. gerillaháborút) mozgósítsa a sarcolásban jeleskedő, a katolikus egyház javait szisztematikusan pusztító svédek ellen.²⁰ Mikközben Lvov (Lwów) és Gdańsk továbbra is kitartóan viselte a svédek blokádját, a királyhű lengyel és litván egységek a Lublin-Zamość-Breszt háromszögben gyülekeztek. A hazafias lelkesedés János Kázmér Lvovba való hazatérésével még magasabbra csapott.

A svéd hódítók lengyelországi pozíciója a lengyelek és litvánok harci kedvének és elszántságának a fokozódásával egyenes arányban romlott. Már 1656 telétől fogva megtapasztalhatták a „*kis-háborúk*” minden szörnyűségét, megtapasztalhatták azt a katonailag nehezen kezelhető szituációt, amikor megszűntek a szabályos hadviselés keretei, amikor az egész ország egységesen fronttá változott.²¹

¹⁸ A svéd előretörés miatt a koronázási jelvényeket, a királyi kincstárt (ékszereket, államiratokat) a király, a kancellár és a főmarsall pecsétjével lezárt ládába rakták és a szepességi Lublóba, a lengyel királyi birtokra szállították. A királyi kincstár értékeit 1659-ig Lublón őrizték. - KŁACZEWSKI, Witold: *Jerzy Sebastian Lubomirski*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 2002. 123.

¹⁹ BARDACH, Juliusz - LEŚNODORSKI, Bogusław - PIETRZAK, Michał: *Historia państwa i prawa polskiego*. Warszawa, 1976. 190-195., 220. WISNER, Henryk: *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku*. Warszawa, 1978. 193. HÜPPE, Siegfried: *A lengyel alkotmány története* (Eredeti címe: *Verfassung der Republik Polen*.) Berlin, 1867. - Fordította: SZATHMÁRY György) Budapest, 1894. 73. 124. GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007. (A lengyel - litván respublica c. fejezet) 13-36.

²⁰ KUBALA: *Wojna szwecka*, 179-182. HALECKI: *A nyugati civilizáció peremén*, 147.

²¹ A svédek komoly veszteségeket szenvedtek a Visztula s a Wieprz folyók találkozásánál fekvő Gołab térségében (1656. február 18.) IV. Keresztély természetes fia, Waldemar Keresztály, Schleswig-Holstein hercege ebben a csatában olyan súlyosan megsebesült, hogy néhány nap múlva Lublinban meghalt. - KOCHOWSKI, Wezpazjan: *Lata potopu, 1655-1657*. Warszawa, 1966. 142-143. Przemyslnél Robert Douglas seregét „*verték fel*” 1656 március közepén, 2 ezer svédet tönkrevettek. - IN: *Polska*

1656 nyarára már X. Károly Gusztáv magabiztossága megcsappant, szövetségesek után kellett néznie. Egyszerű volt a forgatókönyv. A térségben érdekelt „országokban”, a kiszemelt szövetségeseknél (Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem, porosz hercegnél, II. Rákóczi György erdélyi fejedelemlnél, Bogdan Hmelnyickij ukrainai kozák hetmannál) lengyel, litván területek fejében katonákat kell vásárolni. Beindult a svéd diplomáciai gépezet és a svéd meghatalmazottak diplomáciai ostrom alá vették a potenciális koalíciós partnereket. 1656. év második felét joggal nevezhetjük a szövetségkötések periódusának, hiszen Frigyes Vilmost is, II. Rákóczi Györggyel is megszűltek a kívánt szerződések.

1656. június 15/25-én Malborkban (=Marienburgban) egy területi növekedést hozó megállapodás született Svédország és Brandenburg között,²² de ezt már néhány hónap múlva, megint csak Brandenburg javára módosítani kellett. A Labiawaban (=Labiában) 1656. november 10/20-án megkötött új paktum alapján a brandenburgi választófejedelem és „törvényes egyenesági leszármazottai” teljes szuverenitást (die völlige Souverainität) nyert a Porosz Hercegség és az ermlandi (warmiai) püspökség felett, amely szuverenitást sem a lengyel, sem a svéd király nem vitathatja el a jövőben, hűbéri kapcsolatra - egyszer s mindenkorra - nem kényszeríthető.²³ Egy titkos mellékletben szerepeltették az annektá-

sztuka wojenna w latach 1648-1683. Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej (Opracowali: BARANOWSKI, Bohdan - PIWARSKI, Kazimierz). Zeszyt szósty. Warszawa, 1954. 43. Az 1656. április 7-én aratott warkai (Pilica folyónál) diadalról számolt be uralkodójának Stefan Czarniecki. Karol von Baden svéd tábornok csapatai teljesen szétverve. „Akik elkerülték éles szabályánkat - írja Czarniecki -, azok a parasztok kezeitől pusztultak el (zginęli z rąk chłopów), senkinek nem kegyelmezték.” IN: *Polska sztuka wojenna* 44-45. KOCHOWSKI: Lata potopu, 155-157. Az ekkor svéd szolgálatban álló Patrick Gordon memoárjában a lengyelek, litvánok X. Károly Gusztávtól való elpártolását azzal magyarázta, hogy a svéd király ígéreteit (kilenc havi zsold, jó téli szállás, szabad vallásgyakorlat, öngazgatás) nem tartotta be. - *Дневник генерала Патрика Гордона, ведённый им во время его шведской и польской службы от 1655 до 1661 г. ...* (Перевод с немецкого) Москва, 1892. 77-78.

²² *Архив Юго-Западной России, ...* III/6. Киев, 1908. 123., *Дневник генерала Патрика Гордона*, 84. PUFENDORF *Samuelis de: De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni, Electoris Brandenburgici, commentariorum. Libri novendecim.* Berolini, MDCLXXXV. 298-301. (PUFENDORF: De rebus gestis Friderici Wilhelmi); PUFENDORF, Samuel: *Sieben Büchern von denen Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden.* Nürnberg, MDCXCVII. Drittes Buch 171-172. (PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs). A parafált okmány szerint a Porosz Hercegség lengyel vazallussága megszűnt, helyébe a porosz herceg (=brandenburgi választófejedelem) svéd hűbérisége lépett. Minden Brandenburg-Lengyelország közötti „conventiones, pacta et correspondentiae” - akár állami, akár egyéni szinten létesültek - azonnali hatállyal érvényüket veszítették. (vim nullam habeant a momento conclusae hujus transactionis). A marienburgi (malborki) szerződéshez egy titkos paktum is járult, amely ugyancsak a lengyel területekkel való üzletelést bizonyítja. A svéd király négy nagy-lengyelországi vajdaságot (vier Woywodschafften in Gross-Polen Kalisch, Posen, Laussiz, Siradien mit dem Wielunischen Kraisse) átengedett szövetségesének, Frigyes Vilmosnak, aki als ein souverainer Herr ins künftige besitzen sollte (aki mint szuverén uralkodó birtokolja azokat). A szerződés publikálva még, in: *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussens.* Bd. I. Polen und Litauen. Verträge und Belehnungsurkunden, 1525-1657/1658. (Bearbeiten: DOLEZEL, Stephan und Heidrun.) Köln-Berlin, 1971.

²³ PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Drittes Buch 188. Uő: De rebus gestis Friderici Wilhelmi, 349-354. RUDAWSKI: *Historja Polska* II. 149-151.

landó területeket: Svédországnak jutott Pomeránia Kasubiáival együtt, az egész Livónia, Kurland (=Kurföld) Szemigalliával, Szamogitiával (Žmudz = Zsemajtjival, Litvánia északnyugati részével). Brandenburg a háborút lezáró béketárgyalásoktól függően Nagy-Lengyelország négy vajdaságát, vagy azok nagy részét bekebelezheti. Svédország a poroszországi kikötők vámbevételeiből a későbbiekben nem részesedik, de szükség - csakis háborús veszély - esetén a választófejedelem kikötőit megvédelmezi.²⁴

A meg nem szerzett lengyel területek odaígérgetésének a taktikáját alkalmazta X. Károly Gusztáv II. Rákóczi Györgynél is. Ismerve Rákóczi gondolkodásmódját, pontosabban az „Öreg” Rákóczi György lengyel trónra való pályázásának örökségét. Erre hivatkozással Kis-Lengyelország (Krakkó) felől egy újabb veszélyforrást lehetett fakasztani. Az adás-vételi alkudozások Kolozsvárott zajlottak. Először a szepességi városokat, mint svéd hűbérbirtokot, svéd grófságot (Grafschafft von dem Königreiche Schweden) kínálták az erdélyi fegyverekért Rákóczinak,²⁵ majd emelték a tétet a svéd megbízottak. Ajánlatukat kiegészítették a Rusz (Ivovi) vajdaság két fontos városával, Haliccsal és Lvovval, illetve azok körzeteivel („*ex palatinatu Russiae districtus duos: primo Haliciensem districtum*”; *Secundo: Districtum Leopoliensem cum urbe et aliis suis appertinentiis*), sőt, új titulus választását is javasolták Rákóczinak az erdélyi fejedelem címe mellé. A halicsi nagyfejedelem titulus felvételét szorgalmazta a svéd „eladó” (*existimare titulum et qualitatem magni ducis Haliciae*).²⁶ Rákóczi követelésére - miután az erdélyi - kozák lengyelelleses liga megkötéséről folyó tárgyalások már révbé jutottak 1656 szeptemberében²⁷ - X. Károly Gusztáv kedvébe járt a nagyravágyó fejedelemnek. Király öfelsége a fejedelem szándékát nem fogja ellenezni (*Ew. Königlich Maytt. Ihm hierunter nicht entgegen seyn würde*)²⁸ - jelentették ki uruk nevében ünnepélyesen a tapasztalt, ravasz diplomaták. Ilyen előzmények után került aláírásra 1656. december 6-án Radnóton az a svéd-erdélyi szerződés, amely a Rzeczpospolitát öt részesedő fél (Svédország, Brandenburg, Erdély, Zaporozsjei Had, Litvánia) között felosztotta.²⁹

²⁴ PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Drittes Buch 189. Uő: De rebus gestis Friderici Wilhelmi, 354-356.

²⁵ PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Drittes Buch 222., SZILÁGYI Sándor: *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok*. II. k. Budapest, 1891. 136. (SZILÁGYI: Erdély II.)

²⁶ PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Drittes Buch 222. SZILÁGYI: Erdély II. 137. 141.

²⁷ PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Drittes Buch. 224-225. SZILÁGYI: Erdély II. 110-111. 112-113. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria (MHH) XXIII. k. Budapest, 1874. 450-451. KOCHOWSKI: Lata potopu, 261-262. Акты ЮЗР III. Санкт-Петербург, 1861. 546-547.

²⁸ SZILÁGYI: Erdély II. 157.

²⁹ A szerződés 5. cikkelye pontosan rögzíti a határokat - SZILÁGYI: Erdély II. 190-196. GRONDSKI, Samuel: *Historia belli Cossaco - Polonici*, Pestini, 1789. 358. WIELICZKO: Letopis, 273-274. ПАВЛИЩЕВ Н. И.: *Сочинения 2. Польская анархия при Яне Казимире и война за Украину. Часть 2*. Санкт-Петербург, 1878. 199. Szilágyi Sándor Radziwiłł országát nem említi. - SZILÁGYI Sándor: *Első szövetkezés Lengyelország felosztására 1656-ban*. Budapesti Szemle, 1875. 8. k. 326. GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György szerepe a Rzeczpospolita felosztási kísérletében (1656-1657) Századok 2000/4. 801-848.*

Rákóczi diplomáciai éretlenségét bizonyítja az a tény, hogy a radnóti szerződést befejezett aktusnak fogta fel, holott a svéd-kozák tárgyalások még javában zajlottak a kozákok fővárosában, Csigirinben (Czyhrynben). Bogdan Hmelnickij hetmanhoz küldött svéd követek jobbnál jobb ajánlatokkal halmozták el a csigirini „fejedelmet” és „országát”. X. Károly Gusztáv a hetmant és „országát” akár svéd vazalusként, akár szuverén fejedelmként kész volt elfogadni. Amennyiben a királyi alattvalóságot választaná Hmelnickij - szól a katonakirály utasítása -, úgy „Zaporozsje fejedelme” címet kapjon, de hűségesküvel tartozzon a mindenkori svéd királynak. Ellenben, ha a kozákvezér a szuverenitás mellett döntene, úgy „szabadon létrehozhatja a maga kozák respublicáját” a kijevi, a csernyigovi, a braclavi vajdaságok területén, de csak a háború győztes lezárása után. Mindezekért az előnyökért Svédország elvárja, hogy 40 ezer kozák saját költségén, három hónapon keresztül, Svédország határain belül és kívül a svéd hadakkal szövetségben harcoljon.³⁰

X. Károly Gusztáv svéd király a maga szempontjából úgyesen kombinált, hiszen az orosz-kozák viszony elhidegülésére építette egész taktikáját. Igyekezett maximálisan kiaknázni a cár új tituluszának - „Kis-Oroszország, a Fehér-Rusz, Volhínia, Podólia egyedurakodója” - használata miatt támadt feszültséget. Csigirin gyanakodva, 1657-re pedig ellenségesen fogadta Moszkvának pl. Kijev és Halics városokra formált igényét.

X. Károly Gusztáv 1656. évi diplomáciai offenzívájára Varsó úgyesen, megint csak diplomáciai eszközökkel válaszolt. Felkérésére, Bécs mediatorságával 1656-ban (a november 3-i vilnoi (wilnoi, vilnusi) fegyverszünet alapján) elcsendesedett a csatazaj a lengyel, litván-orosz frontokon. 1656. december 1-én III. Ferdinánd császár államszerződésben arra kötelezte magát, hogy egy 4 ezer fős segélyhadat a lengyel király parancsnoksága alá bocsát (*quatuor millia peditum ex copiis suis exauctorabit, eaque sub signa polonica concedere permittet*). Kikötése csupán az volt, hogy ez a kontingens Lengyelország és Poroszország területén korlátozás nélkül bevethető, de a brandenburgiak ellen az nem hadakozhat. A császári segélyhad, mivel a Rzeczpospolita védelmét szolgálja, a vesztfáliai békét nem sérti, a császár és a svéd király között eddig sem volt, ezután sincs hadiállapot³¹- deklarálta a bécsi dokumentum.

A veszély egyáltalán nem múlt el a lengyelek, litvánok feje felől, hiszen II. Rákóczi György egy gyors, téli hadjárattal akarta a radnóti szerződés betűit valóra váltani. 1657 januárjában 18 ezer lovas, 5 ezer gyalogos élén átkelt a Kárpá-

³⁰ Документи епохи Богдана Хмельницького 1656-57 гг. Киев, 1911. 107-116. Az ukránjai kozákság önálló, szuverén államteremtési kísérletéről cikkezik legújabban az ukrán, hivatalos történetírás. Az új értékelést elindító munkák közül lásd: СМОЛІЙ, В. А. - СТЕПАНКОВ, В. С.: Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. (Изд. 2-е) Київ, 1995., ФЕДОРУК, Е. О.: Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657. Частина 1-2. Львів, 1996., СМОЛІЙ, В. А. - СТЕПАНКОВ, В. С.: Українська національна революція XVII ст. (1648-1676) Київ, 1999. ГУРЖІЙ, О. І. - ЧУХЛІБ, Т. В.: Гетьманська Україна. Київ, 1999. stb.

³¹ IHuStArchív, Bécs, Urkundenreihe, Repertorium I., XIV/1., Bd. 11. Nyomtatásban (újabbán): *Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku* (Opracował, wstępem i przypisami opatrzył: WÓJCIK, Zbigniew) Warszawa, 1985. 31-37.

tokon és lengyel földre lépett. Február elején 20 ezer kozák és 6 ezer vlach harcos csatlakozott még a fejedelem seregéhez.³²

Rákóczi félszáz ezres hada, akárcsak X. Károly Gusztáv hadserege 1655-ben, akadály nélkül vonulhatott Krakkó irányába, majd március 28-án ünnepélyesen be is vonult a városba, illetve a királyi várba, a Wawelbe. Április közepétől kezdve már X. Károly Gusztáv svéd király és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem egyesített hadai folytatták a lengyelországi hadjáratot. Ez a hadjárat tulajdonképpen nélkülözte a csatákat, egy állandó helyváltoztatásra kényszerített hadsereg ide-oda vonulgatásáról szólnak a jelentések. Nem is szólhattak másról, hiszen a lengyel, litván erők továbbra sem vállalták fel a nyílt küzdelmet, a bevált kis-háború taktikával érvényesültek. Hiába kergették az erdélyiek, a kozákok, a vlachok a létező, majd nem-létező ellenséget, a lengyelek mindig egerutat nyertek. A hadisikerekre vágyó magyarok és kozákok csalódottságukban szinte egymással versenyezve pusztították a falvakat, előszeretettel rabolták ki a templomokat és a kolostorokat.

A macska - egér játék Litvánia határán, a Nyugati-Bug folyó menti Bresztnél ért véget. Hiába kapituláltak ostrom nélkül Breszt zsoldos védői 1657. május 17-én X. Károly Gusztáv és II. Rákóczi György előtt, hiába élte meg győzelmes pillanatként Breszt feladását Rákóczi, mert Carolus rex a kapituláció másnapján már lesújtó hírt közölt Rákóczival: elhagyja a lengyel hadszínteret, mert Dánia hadat üzent Svédországnak, Brémát ostromolják a dánok. Rákóczi tiltakozása egyáltalán nem hatotta meg a királyt, csapatainak hátra arcot parancsolt, és a Bug mentén Varsó felé masírozta.

Az erdélyi fejedelem önálló katonai akció vezetésére képtelen volt, mindenben alávetette magát az északi győzőnek. Azzal áltatta magát, hogy Varsó tájékán beéri X. Károly Gusztávot és hadaik újraegyesülnek. Június 13-án, amikor a svéd csapatok Thorn (Toruń) felé fordultak, Rákóczi döntéskényszerbe jutott. Vagy folytatja egyedül a hadakozást, vagy minél kisebb veszteségekkel hazavezeti a demoralizálódás felé sodródó katonaságát. Az utóbbi lehetőség mellett döntött, Pułtusktól délre fordult és Varsó felprédáltatásával próbálta a harci szellemet helyreállítani. A következő egy hónap a kétségbeesett menekülés krónikája. A III. Ferdinánd császár halála miatt 1657. május 27-én megújított bécsi szerződés értelmében I. Lipót „Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege” a háború mihamarabbi befejezése érdekében a decemberi kötelezettséget jócskán túllépve, lovasságot, gyalogságot, tüzérséget magába foglaló 12 ezres segélyhadat küldött János Kázmér lengyel királynak.³³ Ennek egy része a Kárpátok hágóit őrizte, így a Lengyelországból való hazavonulás csak Moldva

³² SZILÁGYI: Erdély II. 273. Jan Wimmer lengyel hadtörténész Rákóczi koalíciós (erdélyiek, vlachok, kozákok) seregét 40 ezer, alacsony harcértékű katonákból állónak véli. - WIMMER: Wojsko polskie, 108. 110. A hadjárat eseményeit lásd: GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657.* Hadtörténelmi Közlemények 1992/2. 30-64. KÁRMÁN Gábor: „Bellum iustum - érvelések II. Rákóczi György háborúiban”. Századok 2006/6. 939-971.

³³ HHuStArchív, Bécs, Polonica 69. I. fasc. 36. f. 105-108.; Nyomtatásban: Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku, 38-43.

felől látszott megvalósíthatónak. Ez a lehetőség is csak akkor, ha kozákföldön szerzett friss csapatokkal kiegészül Rákóczi totálisan demoralizált serege. A terv meghiúsult, mert a harcra képtelen és alkalmatlan seregét a lengyelek a Déli-Bug felső folyásánál bekerítették és II. Rákóczi György alig egy napos trakta után, 1657. július 22-én az ukrajnai Czarny Ostrownál (Csornij Osztrov) elfogadta a lengyelek diktátumait.³⁴ A „kis északi háború” ezen epizódja - az erdélyiek számára tragédiája -, július 31-én teljesült be, amikor Kemény János „Trimbolnánál” (lengyelül Trembowla, ma Terebovlja - Ukrajnában, Ternopoltól délre, 30 km-nyire) a megmaradt sereggel együtt tatár fogságba esett.³⁵

1657 szeptemberében Svédország az utolsó szövetségesét, a brandenburgi választófejedelmet, porosz herceget is elveszítette. 1657. szeptember 19-én Wehlauban (Welawa=Znamenszk, Oroszország) bécsi mediatorsággal egy olyan lengyel-brandenburgi megállapodás született,³⁶ amelyből a közvetítőnek is komoly előnye származott. Frigyes Vilmos poroszországi szuverenitásának ellenértéke ugyanis, az I. Lipót magyar-cseh király császárrá választásához nélkülözhetetlen brandenburgi szavazat volt.

X. Károly Gusztáv szövetségeseitől megfosztva mégsem szenvedett vereséget. Villámhadjárataival tönkrevverte Dániát (Koppenhágát bombázta a svéd flotta) és megszerezte tőle Svédország legdélibb területeit, a Öresund szorost északról ellenőrző Sconiat (Skånet, 1658 - Roskilde-i fegyverszünet), amit 1660-ban a koppenhágai békével annektált is.³⁷ A svéd-lengyel, litván ellenségeske-

³⁴ HHuStArchív, Bécs, Polonica 69 I. fasc. 36., f. 107-108.; MHHD XXIII. 552-559. GRONDSKI: Historia belli 421-422., SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: SZAKÁLY Ferenc) Budapest, 1980. 372-373. Érdekességként egy lengyel kortárs elmarasztaló véleményét idézzük: „Złodziej Węgrzyn, szalomy Rakocy, świerzbiata do skóry, tęskno go było z pokojem zachiało mu się polskiego czonsku, który mu ktoś na zart schwałit, że miał być lepszego niżli węgierski smaku.” (A gonosz magyar, az örült Rákóczi, nem fért a bőrében, s ahelyett, hogy békében maradt volna, megkívánta a lengyel fohagyományát, amelyet valaki tréfából feldicsért neki, mintha az a magyar fohagyományál jobb ízű lenne.) - PASEK, Jan: *Pamiętniki* (Wydanie czwarte) Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. 7.

³⁵ Erdélyi Történelmi Adatok IV. (Szerk.: SZABÓ Károly) Kolozsvár, 1862. 243-248.; KEMÉNY János: *Ruina exercitus Transsylvaniaici*. IN: *Kemény János és Bethlen Miklós művei* (A szöveggondozás és a jegyzetek V. WINDISCH Éva munkája) Budapest, 1980. 313-321. SZALÁRDI: *Siralmas magyar krónikája*, 377-382. stb.

³⁶ HHuStArchív, Bécs, Polonica 70 I., cs. 36., f. 68-79.; Дневник генерала Паприка Гордона, 121-122.; Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655-1660. (Hg.: PRIBRAM, A. Franz), Archív für österreichische Geschichte. Bd. LXX. Wien, 1877. 328-333. A wehlai békepaktum 10. cikkelye kimondta, hogy „a vazallusság helyébe” a választófejedelemnek és utódainak a lengyel királlyal és utódaival, továbbá a Lengyel Köztársasággal érvényes „örökérvényű és felbonthatatlan szövetsége” lép (in immerwährendem und unverletzlichem Bündnis). A szuverenitás gyakorlásának feltételeit az 5-9. articulusokban dolgozták ki: A brandenburgi választófejedelem, mint Poroszország hercege a lengyel királytól független uralkodó lett, miután a lengyel király a porosz herceget vazallusi kötelékeiből elbocsátotta. Törvényes egyenesági utód híján a lengyel király és a Rzeczpospolita seniori jogviszonya Poroszország felett helyreáll. A ratifikációs okmányok brombergi (bydgoszcki) kicserélésével (november 9.), valamint János Kázmér - Frigyes Vilmos személyes eskütelével a Rzeczpospolita állami létének egyik legkritikusabb szakasza lezárult.

³⁷ *Theatrum Europaem*. Theil VIII. Franckfurt am Mayn, 1667. - „Rotschildischer Friedens” XXVIII cikkelye - 746-751. A koppenhágai béke XXXIV cikkelye - ua. 1378-1385. Dánia vereségét a III. és az V. cikkely mindennél jobban kifejezi. Az előbbi articulus az Öresundon való szabad áthaladást és a vámmentes hajózást biztosítja, az utóbbi Scania és Bornholm szigetének átengedéséről intézkedik.

dés 1660-ban, az oliwai cisztercita kolostorban (ma: Gdańsk kerületében) május 3-án aláírt békeszerződéssel ért véget, amely I. Lipót „választott Császár” és Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem, porosz herceg országaira, mint a Rzeczpospolita szövetségeseire is vonatkozott.³⁸ A „kis-északi háborút” (másképpen: „a második északi háborút”) lezáró békék, amiket már „a svédek, vandálok, gótok királyának” halála után kötött meg az özvegy királyné Hedvig Eleonóra kormányja, Dániával szemben előnyöket, a Rzeczpospolita és szövetségeseivel szemben pozitívumokat és negatívumokat egyaránt tartalmaztak. Oliwa a háború előtti viszonyoknak megfelelően továbbra is Svédország tartományának ismerte el Livóniát (Rigával), Esztóniát (Revallal, Narvával), Ingridiát (Viipurival=Viborgggal), ám Svédország rákényszerült arra, hogy az oliwai békeszerződés részeként, a lengyel király és a brandenburgi választófejedelem Porosz Hercegségre vonatkozó külön megállapodását (24-30. §) elismerje.³⁹ A békeszerződést aláíró felek mind de jure - mind de facto elfogadták a Porosz Hercegség (=Poroszország), mint szuverén állam, Brandenburghoz való tartozását.

Kétségtelen, hogy a „kis északi háborúban” politikai vereséget nem szenvedett a Svéd Birodalom, de gazdaságilag teljesen összeroppant. Már X. Károly Gusztáv is érzékelte a háború fokozódó anyagi terheit, a sokasodó gazdasági bajokat, ismerte az államadósság mértékét.⁴⁰ Az „önfinanszírozó háború” teóriája nem volt életképes, a háború költségeinek előteremtésére a kölcsönök mellett új, hatékony megoldást kellett találni. Célravezető megoldásnak látszott az eladományozott koronabirtokok revíziója. A háború kellős közepén, 1655 júliusában parancsot adott Herman Flemming kamaraelnöknek a megvalósításra. (Nem kizárt, hogy az ötletadó maga Flemming volt!) Az 1604 óta koronától szerzett birtokok és más természetű anyagi javak (kiváltságok, mentességek) adományozásának körülményei felülvizsgálandóak, a donatiokra és a vásárlásokra vonatkozó dokumentumok újra érvényesítendőek. Kettőzött figyelemmel kellett eljárniuk a „*Reductio-Kollegium*” tagjainak a bányavidékeket és a hajóépítő fában gazdag erdőségeket érintő ügyekben.⁴¹ Komoly eredményeket produkált a Kollegium az év végéig hátralevő hat hónapban. 476 birtokot szerzett vissza a királyi „*Bánya-Kollegium*”, 927-et pedig az Admirális számára.⁴² Az 1656. év kifejezetten balszerencsésnek mondható a *reductio* szemszögéből,

³⁸ *Theatrum Pacis*, hoc est: Tractatum atque Instrumentorum praecipuorum, ab anno inde MDCXLVII. ad MDCLX. usque, in Europa initorum et conclusorum collectio. Pars I. // Friedens-Schauplatz, Das ist: Alle die fürnemste Friedens-Instrumenta und Tractaten / so vom Jahr 1647. an / bis auf das 1660. in Europa aufgerichtet und beschlossen worden. Nürnberg, Anno M.DC.LXXXIV. (Latin, német nyelvű bilinkvis kiadás) 613-658.; *Theatrum Europaeum*. Th. VIII. 1363-1375. (az oliwai béke XXXVII cikkelye); PUFENDORF: von denen Thaten Carl Gustavs, Vierdtes Buch, 720-734.

³⁹ *Theatrum Pacis*, 643-650. *Theatrum Europaeum*. Th. VIII. 1371-1374.

⁴⁰ Közvetett adatokkal rendelkezünk Svédország államadósságáról: 1661. január 1-én 10.688.797 birodalmi tallér, 1662 elején 9.924.267 birodalmi tallér volt a hivatalosan kimutatott adósság. Közli CARLSON, Friedrich Ferdinand: *Geschichte Schwedens*. Bd. 4. Gotha, 1855. 422. (CARLSON: *Geschichte Schwedens*. Bd. 4.).

⁴¹ CARLSON: *Geschichte Schwedens*. Bd. 4. 207-209.

⁴² CARLSON: *Geschichte Schwedens*. Bd. 4. 211.

alig 91 birtok került vissza a koronához.⁴³ Viszont ebben az évben keletkezett az a királyi levél (1656. október 10/20.), amely a XI. Károly-i nagy, átfogó, a Svéd Birodalom valamennyi országára, tartományára kiterjedő reductio elméleti alapját lerakta. A Birodalmi Tanácshoz küldött levelében Carolus rex mindenkorai célként és feladatként azt jelölte meg, hogy a svéd királyok a birodalom védelméhez elegendő jövedelmekkel rendelkezzenek.⁴⁴ Ergo, a királyi jövedelmek gyarapítása a birodalom védelmének a garanciája.

A „revíziós” munka X. Károly Gusztáv örökségként tovább folytatódott, szigorítottak a végrehajtás menetén. Már a nagykirály halálának évében, 1660-ban átmenetileg felfüggesztették a hivatalnokokat és a katonai vezetőket igen érzékenyen érintő adományozásokat, a más típusú adományok nagyságát „3 telekben” (drei Hufen) maximalizálták. Tény, hogy 1660-ban csak 150, 1661-ben mindössze 40 birtok visszavételével lett gazdagabb a kincstár,⁴⁵ a jelentős bevételek a békeidők hajóforgalmából, illetve az export - importárúk vámtételeiből származtak. Amíg 1653-ban a kincstár a hajózási illetékekből 534.655 birodalmi tallért kasszírozott, 1662-ben ugyanez a jövedelmi tétel már 1.094.803 tallérra kúszott fel.⁴⁶ A stockholmi kikötő forgalma is szemmel láthatólag megélnéült. 1659-ben a svéd főváros vasexportja alig 51.469 hajófontnyit (Schiffspfund= 400 svéd font=170 kg-ot) tett ki, egy év múlva 148.702 hajófont vas került kiszállításra innen. 1659-ben 1323 last (Last=80 véka=2,909 m³=cca. 2600 kg) kátrány, szurok hagyta el a Stockholmot, 1660-ban 5358 lastot rakodtak be a hajóépítésnél nélkülözhetetlen anyagból. A svéd kereskedelem már az első békeévben pozitív mérleget produkált, 2.600.100 tallér értékben exportált, 2.501.500 tallérnyi árut importált.⁴⁷ Az idegen kereskedőtársaságokat a svéd állam fokozatosan kiszorította a legtöbb hasznot hajtó áruforgalomból, monopolizálta pl. a sóval, a dohánnyal, a kátránnyal való kereskedést, kedvezményekkel ösztönözte a bányatevékenységet, az ércek (vas, réz, ezüst) kitermelését, azok állami és magán manufaktúrákban való feldolgozását. Amíg a svéd vasipar 1636-ban 20.870 hajófont nyersvasat állított elő, öt évvel később pedig 46.880 hajófontnyit, addig 1660-ban a vastermelés volumene elérte a 114.970 hajófontot. A Sala-i ezüsbányák újra termeltek, 1665-ben 7.122 font ezüstöt nyertek ki az ércekből, a Falun-i rézbányák 1663. évi produktuma kb. 15.000 hajófontnyira taksálható.⁴⁸

Az 1660-ban elindított folyamatokat - a koronabirtokok növelése, az állami szerepvállalás fokozása a gazdasági életben - 1673. márciusában nagyobb sebességre váltotta a nagykorúságát elérő, az önálló uralkodását ekkor megkezdő

⁴³ CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 216.

⁴⁴ CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 214.

⁴⁵ CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 426. - Hufe = tájegységenként változó, 7-15 hektárnyi terület.

⁴⁶ Az adatokat közli: CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 431.

⁴⁷ Az adatokat közli: CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 431. oldalon és a 431. oldal 2. lábjegyzetében. A mértékegységek beazonosítása a Brockhaus' Konversationslexikon (14. Auflage) megfelelő köteteivel történt.

⁴⁸ Az adatokat közli: CARLSON: Geschichte Schwedens. Bd. 4. 435. oldalon a 2. lábjegyzetben, 436.

XI. Károly (1655-1697, uralkodott: 1660-1697, önállóan 1673-1697). Tíz napja kormányozta egyedül az országot, amikor a félig-meddig létező „*Reductio-Kollegiumot*” intenzív munkára fogta. A Collegium aktív és sikeres tevékenységére utalnak a számok, miszerint a testület 1673-1680 között 4389 „*telket*” 203.010 birodalmi tallér értékben foglalt le és konfiskált el a Korona javára.⁴⁹ Ezt a summát, de még a Franciaországtól kapott subsidiumokat is a Dánia elleni háború (1675-1679) mind felemésztette, úgyhogy 1680-tól a birtokok visszavétele (a *reductio*) újabb szakaszába lépett. A legdurvábban Livóniában zajlott a birtokrevízió, a svéd helyőrségek a legkegyetlenebbül letörték a kibontakozó nemesi ellenállást.⁵⁰ A nemesi hatalom és társadalmi súlyának letörése sikeresen megvalósult a *reductio* évtizedei során (1655-1700), hiszen a birtokállomány 72%-os részesedése (1650) 1700-ban 33%-osra csökkent, a szabad parasztság 31,5%-os és a korona 35,5%-os birtokaránya mellett.⁵¹ Egyébként a *reductio* programja közel 2 millió birodalmi tallért biztosított a kincstárnak. Svéd- és Finnországból 700 ezer, Livóniából 543 ezer, Bréma-Verdenből 200 ezer, Ingriából 188 ezer, Esztóniából 155 ezer, Skoniából (Skåneból) 85 ezer, Pomerániából 66,5 ezer birodalmi tallért préselt ki a „*Reductio-Kollegium*” bő négy évtized alatt.⁵²

A szabad parasztság és a városi közösségek javára bekövetkezett (irányított) változások „*állampolgári*” kötelességeket róttak a királyi alattvalókra. XI. Károly parancsa a földrajzilag szomszédos adóközösségeket katonaaállításra kötelezte. A katonaköteles férfiak békeidőben kötelező katonai gyakorlatokon vettek részt, a századonkénti és ezredenkénti taktikai fogásokat sajátították el. Nem a véletlen műve volt, hogy a „*nagy északi háború*” (1700-1721) folyamán a létszámában mindig kisebb, de harcra tökéletesen felkészített svéd hadsereg a kétszeres-háromszoros túlerővel szemben is diadalmaskodott. XI. Károly fiskális és katonaszervezési reformjai a Svéd Birodalom érdekeinek védelmére alkalmas, mind szárazon, mind vízen (tengeren) akcióképes hadsereget teremtettek. Hangsúlyoznám a védelmi funkciót, a szárazföldi és tengeri haderő (utánpótlás szállítása, deszantegységek célterületre való juttatása) kombinált, összehangolt akcióit. Amíg a szakirodalomban „*harmadik északi háborúként*” emlegetett küzdelemsorozatban a védekezés stratégiája dominált, addig a svéd haderő sikereket produkált, de 1704 után, amikor XII. Károly, az „*utolsó viking király*” egyre jobban belebonyolódott a lengyel ügyekbe, érzékeny veszteségeket szenvedett.

Az északi háború első éveiben úgy tűnt, hogy a svédellenes koalíció (Dánia, Rzeczpospolita, Oroszország) totális vereséget szenvedett, hiszen a háborút kirobantó lengyel király, II. (Wettin) „*Erős*” Ágost (1697-1733) fővárosaiban, Varsóban is, Krakkóban is svéd helyőrségek állomásoztak (1702). Az orosz félre pedig Narvánál (1700) mért katasztrófális csapást a harci tapasztalatokkal

⁴⁹ CARLSON: *Geschichte Schwedens*. Bd. 4. 579.

⁵⁰ WITTRAM, Reinhard: *Baltische Geschichte. Die Ostseelände: Livland, Estland, Kurland (1180-1918)*. München, 1954. 102-104. (Patkul, Johann Reinhold livóniai nemes szervezkedése).

⁵¹ Az adatokat közli: SCOTT, Franklin D.: *Sweden. The Nation's History*. Minneapolis, 1977. 219.

⁵² SCOTT: *Sweden*, 219.

alig rendelkező, fiatal, 18 éves XII. Károly.⁵³ A katonai győzelmek viszont csak arra voltak elegendők, hogy a Rzeczpospolita egysége megbomoljon. A lengyel-litván állam két nagy, ellenséges, svédpárti (varsói konföderáció) és oroszpárti (sandomierzi konföderáció) tömörülésre szakadt 1704-ben, két királlyal az élen. Ugyanis XII. Károly királycsináló szerepének következtében a varsói konföderáció II. Erős Ágostot detronizálta, helyébe a poznaíi vajdát, Stanislaw Leszczyńskit választotta, és 1705-ben meg is koronázta.⁵⁴ A nemzetközi konfliktus lengyel polgárháborúval súlyosbodott, de az alapvető problémát, a svéd nagyhatalmi pozíciók megőrzését, csak Oroszország térdre kényszerítésével lehetett elérni. Például Szent-Pétervár 1703. évi megalapítására, Narva 1704. évi elvesztésére, Ingria orosz kézre való kerülésére az igazi, csattanós választ csak I. Péter hadainak a szétzúzásával lehetett adni. Végülis, a Baltikum biztosítása egy oroszországi hadjárat kimenetelétől függött. A dilemmát fel kellett oldani. Vagy, óriási áldozatokat hozva visszahódítja az elvesztett Ingriáté, de siker esetén is, Ingria háterszága Oroszország felől továbbra bizonytalan marad, vagy I. Péter cárt a saját országában, II. Erős Ágosthoz hasonlóan kapitulációra bírja. Az utóbbi mellett döntött, a hadjárat célját pedig eképpen deklarálta: „*goszudarsztvo carszkoje na Polszkoje osznovanyije ucsregyit*”⁵⁵ (a cári országot Lengyel alapokra helyezni - kiemelés tőlünk - G. S.).

„Észak Nagy Sándora” biztos volt a sikerben, mert hadseregének harcértékét messze többre becsülte, mint az ellenségét, de azzal is számolt, hogy Oroszország uralkodóját a svéd sikerek hatására a cári alattvalók elhagyják.

A svéd haderő gyorsan felvonult az orosz hadszíntérre, 1707 őszen átmasírozott Lengyelországon, 1708 január végén, az időjárási viszontagságok ellenére, XII. Károly már a litván határvárosban, Grodnoban rendeztette be a szálláshelyét. Egy fennmaradt 1708. február 4-i létszám kimutatás szerint, a király hadában 16.200 gyalogos, 12.500 dragonyos és 8.450 lovas húzott zsoldot a központi pénztárból, valamivel többen, mint 37 ezren.⁵⁶ Ennek az 1707 augusztusa

⁵³ Журнал или Подеенная записка ... императора Петра Великого с 1698 г. даже до заключения Нейштадтского мира. Часть 1. Санкт-Петербург, 1770. 25-27. - Az orosz kapituláció súlyosságát érzékeltessük az orosz veszteségekkel: 4 db. 30-fontos, 26 db. 18-24-fontos, 33 db. 6-12-fontos, 50 db. 3-fontos tábori ágyú, 25 db. 2-3 pudos mozsár, 7 db. nehézágyú - svéd hadizsákmány lett. I. Péter cár 79 orosz tábornoka és főtisztje svéd hadifogságba esett. Narvánál az ostrom idején kb. 6000 cári katona vesztette életét. A narvai és az északi háború kezdeti szakaszának eseményeiről lásd még a Magyarországon kevésbé ismert, az idevágó orosz szakirodalom alapvető, archív anyagokkal gazdagon dokumentált feldolgozásait: *Письма и бумаги императора Петра Великого. Санкт-Петербург, т. 1. 1887.* ГОЛИКОВ И.И.: *Деяния Сугейтунья Петра Великого.* Москва, 1788. БОГОСЛОВСКИЙ М. М.: *Пётр I. Материалы к биографии.* т. IV. Москва, 1948., БЕСКРОВНЫЙ Л. Г.: *Русская армия и флот в XVIII веке.* Москва, 1958. stb.

⁵⁴ GEBEI Sándor: *Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció.* IN: BAGYINSZKI Istvánné - BALOGH Zoltán (szerk.): *Rákóczi állama Európában.* Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. 2005. szeptember 15-17. Szécsény. Salgótarján, 2006. 42-66.

⁵⁵ Письма и бумаги императора Петра Великого. Санкт-Петербург, 1912. т. VI. 462.

⁵⁶ WIMMER, Jan: *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700-1717)* Warszawa, 1956. 324.

óta állandóan masírozó seregnek a Nyeman folyó parti Grodnoban sem volt megállása. XII. Károly űzte-hajtotta őket egyre keletebbre.

Az utánpótlási vonalaktól egyre inkább elszakadó XII. Károly az ukrainai kozákságnak és Iván Mazepa hetmannak kulcsszerepet szánt terveinek megvalósításában. Mazepától nemcsak élelemre és élő erőre számíthatott a katonakirály, hanem ő volt az a személy is, aki a krími kán és a török szultán felé a kapcsolatot jelentette. Rajta keresztül aktivizálhatta az iszlám világot az Oroszország elleni hadjáratához. Mindezek fejében nem „sajnálta” tőle a litván nagyfejedelemmel egyenrangúsított ukrainai nagyfejedelem címet, és a kijevi, a csernyigovi, a braclavi vajdaságokból kialakítandó nagyfejedelemséget sem.⁵⁷

Az orosz seregek - a szmorgonyi haditanácson született döntés értelmében - nem menekültek a svédek elől, hanem lépésről - lépésre hátráltak, az előrenyomuló svédek haladását pedig minden eszközzel („kis háborúval” = rajtaütésekkel, falvak, városok elpusztításával, élelmiszer-, takarmány utánpótlás eltüntetésével stb.) lassították. Az 1708-1709-ben is orosz földön telelő svéd király politikai célkitűzései és a hadseregről való mindennapi gondoskodás között óriási szakadék tátongott. Az 1709. új esztendő első napjaiban a svéd sereg a csontig hatoló hideg ellenére „végaláthatatlan, széles mezőkön” folytatta dél felé az útját. „Nem egy útitársunk lovaglás közben fagyott meg, némelyeket a kocsikon és a szekereken találtak holtan, ...”⁵⁸ - olvashatjuk a hadjárat egyik résztvevőjének naplójában. Az oroszok minden oldalról zaklatták az egyre apadó hadsereget, a győzelmekhez szokott svéd ezredek alig 6-700 fősek voltak, az egész had már csak 20.000 embert számlált.⁵⁹ A svédekkel keletről (a Moszkva irányt fedezve) párhuzamosan, dél felé mozgó orosz seregek Poltava ostromával, pontosabban szólva, ostromolgatásával foglalkozó XII. Károly táborával átellenben, a Vorszklá folyó balpartján gyülekeztek. Itt döntött I. Péter cárról, hogy az éhezéstől és az egyéb fizikai megpróbáltatásoktól teljesen legyengült, lerongyolódott svéd hadsereget megsemmisíti.

XII. Károly, a nagy hódító osztozott katonái sorsában, személyes példaadással lelkesítette harcosait. Hadifegyelmében megroppant seregét, ahol a katonák egyre hangosabban „Kenyeret vagy halált!” követeltek a királyuktól, még egy utolsó, mindent eldöntő rohamra vezényelte. Igen, XII. Károly kezdeményezte a csatát, hiszen ő is katonáihoz hasonlóan gondolkodott: többre tartotta „a tisztés halált a csúfos és a nyomorúságos életnél.”⁶⁰ A támadás 1709. június 27./július 8-án éjszaka, 2 órakor indult meg, de a meglepetés erejére alapozott csataterv kudarcba fulladt. Az oroszok első és második sáncánál kialakult csatazaj beria-

⁵⁷ Lásd Mazepa szerepéről: KRUPNYCKYJ, Boris: *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687-1709)* Leipzig, 1942., MACKIV, Theodor: *Ivan Mazepa. Hetman der Heiligen Römischen Reiches (1639-1709)* München, 1984., SUBTELNY, Orest: *Mazepa, Peter I and the Question of Treason.* Harvard Ukrainian Studies 1978/2. КОСТОМАРОВ Н. И.: *Мазена.* Москва, 1992. (az 1905. évi kiadás reprintje), ПАВЛІЕНКО С. О.: *Іван Мазена.* Київ, 2003. stb.

⁵⁸ KRMANN, Dániel: *Küldetés története (1708-1709). Itinerarium.* Budapest, 1984. 83. (KRMANN: Itinerarium).

⁵⁹ Theatrum Europaeum. Theil XVIII. Franckfurt am Mayn, 1720. 295.

⁶⁰ KRMANN: Itinerarium, 112.

dóztatta az egész orosz hadsereget. Noha a svédek reggel 5 órára jelentős veszteségekkel kijutottak az oroszok zárvonala mögötti síkvidékre, de az orosz főtábor 72 ágyúja kartácstüzet zúdított az előrenyomuló lovasságra és gyalogságra. Az ágyúk hatótávolságán kívül újra rendeződő svéd gyalogság és lovasság kilenc órákor újra támadásba lendült. A csata döntő fázisa két óra alatt, 11 órára már be is fejeződött. A svéd elitalakulatok (upplandi, nylandi, kalmari, a királyi gárda stb.) egymás után véreztek el a poltavai csatamezőn. Az elesettek számát 8-10.000-re mondták, a fogolylistán 2.977 svéd katona neve szerepelt. A csatában használt és a lőporhiány miatt nem üzemeltetett svéd ágyúpark, megszámlálhatatlan kézfegyver, 137 hadizászló, lobogó, hadijelvény, a Poltavánál hátrahagyott 3.000 málhásszekér orosz hadizsákmány lett. Az oroszok 1.135 halottal, 3.270 sebesülten fizettek a győzelemért. Olyan győzelem született Poltavánál - hangsúlyozta a frissiben összeállított orosz jelentés -, amelyhez hasonlót csak kevesen láttak és hallottak.⁶¹

A poltavai győzelem minden kétséget kizáróan Európára szóló diadal volt, Oroszország nemzetközi karrierje tulajdonképpen itt kezdődött - hangzik az általánosan elfogadott vélemény. Úgy gondoljuk, hogy ezt a kijelentést finomítani szükséges. Hiszen, ami a szárazföldi diadalt illeti, azt Poltava, a tengeri diadal pedig az 1714. évi Hangö-udd (Гангут)⁶² jelenti az oroszok számára. I. Péter cár országa nemcsak szárazföldi, de tengeri nagyhatalom is lett. A Balti-tenger feletti uralom, a tengeri kereskedelem ellenőrzésének jogosítványa Svédországtól Oroszországhoz került, a koraujkor skandináv „vasbirodalma” helyébe az Európába betört Orosz Birodalom lépett.

A „nagy északi háborút” lezáró béketárgyalások a finnországi Nystad (Neistadt) városában 1721. augusztus 30-án befejeződtek, a békeszerződést és ahhoz tartozó külön cikkelyt a tárgyalófelek ezen a napon elfogadták, aláírták, lepecsételték. Svédország teljes vereségét és kiszolgáltatottságát tükrözik a békepontok.⁶³ Ennek „a szárazon és vízen egyaránt érvényes és sérthetetlen békének” 1. articulusában a másfél évszázada egymással viaskodó felek „örök barátságukat” deklarálták, ünnepélyesen megfogadták a jelenlegi és a jövőbeni uralkodók, országaik, alattvalóik nevében azt, hogy a békét semmilyen körülmények között fel nem bontják, nem sértik meg, semmilyen katonai, politikai szövetséghez nem csatlakoznak, ami a másik fél ellen irányulna. Minden további articulus ebben az 1. cikkelyben rögzített nemes cél érvényre juttatását szolgálta. Tétélesen felsorolták a Svéd Birodalomtól Oroszországhoz csatolt, egykori svéd tartományokat

⁶¹ A poltavai csata részletei GEBEI Sándor: 1709. június 27 (július 8.) - Poltava című cikkében. Hadtörténelmi Közlemények 2009/4. 928-935. SERCZYK, Władysław: Pottawa 1709. Warszawa, 2004. 134-136. Theatrum Europaeum. Theil XVIII. 301. Письма и бумаги императора Петра Великого. IX/1. Москва, 1950. 262-264. 274-275.

⁶² Hangö-udd (finnül: Hango-félsziget, oroszul: Гангут)- tengeri ütközet, amely tulajdonképpen a Rilax-i (Riilahti) fjordban zajlott 1714. július 26-27/ augusztus 6-7-én a svéd az orosz flották között. A gályákból és vitorlásokból álló flották összecsapásáról, térképekkel illusztrálva, lásd: КРОТОВ П. А.: Гангутская баталия 1714 г. СПб, 1996. 88-161.

⁶³ http://www.hrono.info/biograf/bio_k/karl12sved.html (2010.01.05.)

(Livónia Rigával, Esztónia Revallal (Tallinnal), Ingria (a Ladoga-tóig), Karélia egy része Viipurival (Viburkkal), Özel, Dagö szigeteket és a Reval - Viipuri városok között fekvő kisebb szigeteket. A nevesített tartományok, városok, szigetek lakosságát a svéd király feloldozta hűségesküje alól, cári alattvalóságba bocsátotta őket, de a svéd királyoktól nyert kiváltságaik, szabadságjogaik változatlanul és csorbíthatatlanul érvényben hagyásával. Azok a livóniai, esztóniai és a felsorolt szigetekről való katonák vagy civilek, akik a békekötés idején a svéd királynál, vagy svéd területen tartózkodtak, de haza kívántak térni, szabadon megethették, a cár nevére letett hűségeskü ellenében birtokaikat visszakaphatták. Az általános amnesztiát, mindenkire, egyháziakra, világiakra, nemesekre, nem-nemesekre kiterjesztették, ami a hadifoglyok szabadon bocsátását is magába foglalta. A béke „örökérvényűségét” szolgálta a kereskedelmi szabadság deklarálása, a tengeri, folyami és szárazföldi kereskedelem feltételeinek rögzítése, a biztonságos közlekedés, hajózás, szállítás, postaforgalom, követjárások garanciáinak elfogadása.

A békeszerződés külön cikkelye Oroszország 2 millió jefimki (= ezüstitallér) fizetésének a módjáról intézkedett. Oroszország 4x500.000 jefimki részletekben kötelezte magát a fizetésre, 1722 folyamán 1 milliót, 1723-ban 500 ezret, 1724 szeptemberében az utolsó részletet. A pénzüsszegek átadása, letétbe helyezése történhetett Hamburgban, Amszterdamban vagy Londonban.⁶⁴

Svédország történetében az 1721-es Nystad-i béke egy korszakhatár végét jelöli. Minden vonatkozásban (gazdasági, politikai, mentális) fordulóponthoz érkezett el a skandináv ország. Ez a Svédországtól kikényszerített béke a kora-újkori Svéd Birodalom széthullását eredményezte, a nagyhatalmiság fénykorát egyszer s mindenkorra lezárta. A svéd politikai elit igen rövid idő alatt „kijózanodott”, a „*Dominium maris Baltici*” eszméjével örökérvényűen leszámolt. Svédországban nemcsak a béke, hanem a réalpolitizálás időszaka is beköszöntött.

⁶⁴ http://www.hrono.info/biograf/bio_k/karl12sved.html (2010.01.05.) - Az articulus nem említi, hogy kompenzációként vagy jóvátételként formálhatott igényt Svédország az összegre. Viszont az sem kizárt, hogy pl. a szigetek adás - vételét bonyolították le ilyen összegben.